

Píše Anna Schubertová

(E*forum, 28. 02. 2024)

O čem se vypráví je v loňském roce publikovaná monografie **Petra Kořátka**, analyticky orientovaného filozofa působícího ve Filosofickém ústavu AV ČR. Kniha se vyznačuje netypickou strukturou: kromě sedmi kapitol sledujících hlavní argumentační linii obsahuje dvě přílohy věnované interpretaci fikčních děl, a nakonec několik drobnějších textů popularizační povahy. Téma knihy Kořátka v úvodu specifikuje prostřednictvím otázky: „Jaké podmínky musí být splněny (a především, co musí udělat čtenář – co musí přijmout, co si musí představovat, s jakými představami či předseztími musí přistupovat k textu), aby text mohl plnit své literární funkce?“ (s. 31). „Představy“ a „předseztí“ zde samozřejmě nemáme brát doslova: Kořátkovi nejde o vytvoření meditačního protokolu, který bychom měli provést pokaždé, když bereme do ruky román, ale spíše o osvětlení parametrů postoje, který (typicky nereflektovaně) zaujímáme, když narativní fikci čteme jakožto fikci.

V závěru první kapitoly *Narativní fikce a reálný svět*, Kořátka představuje „schéma N“, které má posloužit jako odpověď na výše položené otázky:

„Schéma N: Funkce narativního fikčního textu od čtenáře vyžadují, aby přistupoval JB [poznámka autorky: index JB jsme instruováni číst „v modu jako by“] k jeho větám jako k záznamu promluv reálné osoby – vypravěče, který líčí běh jeho událostí v reálném světě. K roli čtenáře zároveň patří, že promluví vypravěče uděluje JB apriorní důvěru, od níž ustoupí teprve tehdy, když se vypravěč projeví jako (v nějakém ohledu) nespolehlivý nebo když obraz světa, jak ho podává text, neponechává prostor pro věrohodnost vypravěčových (a jakýchkoliv jiných) výpovědí“ (s. 50).

Centrálním tvrzením je zde předpoklad, že narativní text směřuje k reálnému světu, a to jak na rovině vypravěče (*jako by* reálné osoby), postav (*jako by* reálných osob), tak dalších aspektů světa. Tato teze je představena jako alternativa dvou vlivných tendencí: (1) tendence chápat význam textu jako svébytné pole, jehož významu můžeme nejlépe porozumět z „textu samého“, a (2) tendence chápat význam fikčního textu prostřednictvím reference k fikčnímu světu, přičemž druhá ze zmiňovaných tendencí zaujímá v knize podstatně výraznější místo. Druhou část schématu můžeme chápat jako autorovu snahu vyrovnat se s případy literárních textů (typicky modernistických), které by mohly první část teze problematizovat.

Struktura knihy citované schéma do velké míry následuje: první kapitola hájí nutnost přistupovat k fikčním postavám, jako by šlo o reálné osoby, druhá se věnuje specifikaci modu *jako by*, třetí předkládá analogickou tezi ohledně vypravěče jako reálné osoby.

Ve čtvrté kapitole se Kořátko věnuje obsahům vyprávění a způsobu jejich zakoušení v literárním díle v polemice s fenomenologicky orientovaným pojetím Felixe Martíneze Bonatiho. Pátá kapitola nabízí odpověď na možnou námitku, že Kořátkova „realistická“ teorie fikce je aplikovatelná pouze na vyprávění realistické (ve smyslu dobového stylu): ke skutečnému světu podle Kořátka odkazují rovněž experimentální prózy, které charakterizuje pojmem *radikální vyprávění*. Tuto kapitolu posléze rozvádí obě případové studie, které Kořátkovy poznatky konkretizují v analýze díla Franze Kafky a Samuela Becketta. Šestá a sedmá kapitola vykračují z pole literární fikce zpět k filozofii: v šesté kapitole se autor zabývá možnou blízkostí účinků radikálně konceptuálního vyprávění a filozofie a v sedmé kapitole z „realismu“ jako metodologického postoje vyvozuje obecně realistický epistemologický přístup ke světu a polemizuje s radikálním konstruktivismem.

Zásadní přínos Kořátkovy publikace spatřuji zejména v představení originální a úsporné teorie vycházející z čtenářské zkušenosti, intuice i podnětných srovnání s dalšími mody jazyka. V předmluvě se autor zamýšlí nad rolí analytické filozofie jazyka ve vztahu k literatuře a fikci a vymezuje se proti předchozím podobám tohoto propojení, reprezentovaným významně právě v teorii fikčních světů. Tato reflexe souvisí s proměnou, kterou v průběhu 20. století prošla sama analytická filozofie, jež se od logicky-pozitivistického přístupu Bertranda Russela posunula pod vlivem pozdního Ludwiga Wittgensteina či Donalda Davidsona k zájmu o přirozený jazyk a jeho praktické fungování v běžné komunikaci. Tuto proměnu by podle Kořátka měla analytická filozofie reflektovat a měla by se vyhnout aplikaci pojmů pouze za účelem rozšíření vlastní teorie. Aplikace jejího teoretického rámce na literaturu je smysluplná pouze pokud, pokud dokáže „zaručit, že (stále ještě) mluvíme o problémech, které vyvstávají v konfrontaci s reálným fenoménem narativní fikce, spíše než o problémech generovaných teoretickým aparátem“ (s. 18).

Kořátko se v tomto ohledu vymezuje vůči teorii fikčních světů, kterou charakterizuje jako robustní teorii vyžadující řadu principiálně zbytečných úkonů: vytvoření nového, ontologicky nezávislého světa, „přesunutí centra“ a našeho pojetí skutečnosti do onoho nového světa a nakonec „transport materiálu“ ze starého světa do fikčního (s. 67–68). Zdánlivý paradox spočívající v tom, že fiktivní příběh propojujeme s vlastními znalostmi a emociálně jej zakoušíme, aniž bychom jej chápali jako deskriptci opravdových událostí, přitom podle Kořátka můžeme vyřešit jednodušeji: pro postihnout odlišnosti příběhu a našeho světa nemusíme tvořit nový svět, stačí přijmout předpoklad, že v modu *jako by* nemusí nutně platit všechno, co o světě víme v běžném postoji. Svět, o kterém se vypráví, je stále „reálný“, pouze se k němu vztahujeme jiným způsobem: „Reálný svět je místo, do nějž promítáme produkty svých úvah nebo své představivosti, a tím je myslíme jako reálné. ‚Být reálný‘ znamená (v případě individuí stejně jako stavů věcí) být součástí našeho světa; a rozlišit různé způsoby, jakými entity mohou být reálné, znamená rozlišit různá místa, která mohou entity různých typů zaujímat ve struktuře našeho světa“ (s. 63). Náš svět není souborem fyzických předmětů a mentálních stavů, tvořícím korelát vědecké deskripce či logických predikátů, ale oblastí, k níž se vztahujeme rozmanitými mluvními akty a různými

postoji, včetně toho fikčního.

Velmi podnětné závěry Kořátkova teorie přináší v oblasti fikčních postav. Jeho poznatky v tomto ohledu shrnuje teze vyjádřená v závěru druhé kapitoly: pokud nám text nedává silně najevo, že jeho svět, jeho postavy i prostředkující výpovědi jsou odlišné od toho našeho, „nic nám nebrání využít v interpretaci jejich promluv návyky osvojené v každodenní komunikaci“ (s. 185). Ve vztahu k postavám to například znamená, že jejich jménům můžeme rozumět na základě Kripkeho teorie rigidních designátorů, nebo že co do úplnosti a neúplnosti nevykazují fikční postavy zásadní rozdíly oproti „reálným“ postavám, které zmiňujeme v běžném diskurzu. Uvažovat o Emě Bovaryové jako reálné osobě neznamena naivně předpokládat, že Ema existovala jako reálná osoba, ale učinit „čtenářovy úvahyJB o osobě jménem ‚Ema‘ zcela určitými, završenými či ‚nasyčenými‘, alespoň s ohledem na jejich předmět“ (s. 97). Tato završenost je nutnou podmínkou emocionální, tělesné a smyslové odezvy, kterou v nás fikční díla vyvolávají. Věta „Lituji Emu“ (s. 141), která vyjadřuje důležitou dimenzi našeho přístupu ke smyslu Flaubertova díla, by bez tohoto předpokladu nebyla dost dobře srozumitelná. Kořátko bere na vědomí, že v oblasti odborného diskurzu dává dobrý smysl věta „Ema Bovaryová‘ je geniální literární konstrukt“ (s. 141), nebo analýza, ze které vyplyne, že je „Ema“ výsledkem textových funkcí Flaubertova díla, z tohoto *metafikčního* určení však podle Kořátka neplyne, že bychom literární postavu měli chápat jako abstraktní entitu *sui generis* (s. 135). Skutečnost, že v analýze můžeme od fikčního fungování literárního textu ukročit stranou, základní principy fungování fikčního textu nezpochybňuje.

Ve třetí kapitole se Kořátko vymezuje vůči představitelům teorie „fiktivní promluvy“, kteří přisuzují fikční postoj *jako by* autorovi. Kořátkovo řešení odsunuje postavu autora do pozadí a argumentuje, že „není důvod připisovat mu ani akty tvrzení, ani akty předstírání jakéhokoliv druhu: jeho výkon má podobu kreativních aktů zaměřených na konstrukci literárního díla“ (s. 195). Kořátkova teorie si s ohledem k entitě promlouvajícího subjektu vystačí s poukazem na reálnou existenci vypravěče, v jehož promluvy máme adekvátní důvěru a jehož promluvy chápeme v modu *jako by*. Jestli se autor sám do předstírání zapojil či ne, není pro naši zkušenost podstatné (s. 191). Na tomto místě je důležité podotknout, že Kořátkovi zde jde spíše o lokalizaci postoje *jako by* na straně čtenářského efektu než o ustavení hranice mezi empirickým a implikovaným autorem a vypravěčem – autor připouští, že v některých případech naše čtenářská intuice toto rozdělení nevyžaduje a že vydělení těchto entit může být motivováno analytickou funkcí v konkrétní interpretaci (s. 207). Nabízí se pak otázka, proč Schéma N vydělení vypravěče předpokládá jako základní stav – tím, že na straně čtenáře předpokládá přisouzení reálné existence osobě vypravěče. Nebylo by úspornější, kdyby čtenář přisuzoval promluvu v modu *jako by* autorovi (bez ohledu na jeho intence) a o existenci vypravěče jako další entity uvažoval až ve chvíli, kdy mu vyprávějící subjekt podá signál o své odlišnosti od osoby autora? Jakkoliv je nepochybné, že v řadě děl má vypravěč jako entita odlišená od autora (svou nespolehlivostí, případně jinou stylizací) důležitou funkci, domnívám se, že pokud je naším vodítkem čtenářská intuice, máme ve fikčním postoji tendenci promluvy

přisuzovat spíše autorovi (jakožto mluvčímu zaujímavému postoj vypravěče – tak, jak je dostupný v rámci dobově podmíněných konvencí a dle zvoleného žánru).

Jistý limit knihy představuje její relativní izolovanost od dalších myšlenkových tradic, která se nejsilněji projevuje tam, kde Kořátko vykračuje mimo repertoár otázek typicky tradovaných v rámci analytické filozofie jazyka k tématu *radikálního* vyprávění nebo k diskusi s fenomenologickým pojetím čtenářské zkušenosti u Felixe Martíneze Bonatiho. Cílem následujících pasáží není poukázat na nedostatky Kořátkova výkladu a kritizovat jeho text za to, že se nevěnuje jiné disciplíně (jistá míra inzularity je v tomto okamžiku institucionálního vývoje vlastní snad všem sub-disciplínám, které se literatuře věnují), ale spíše upozornit na možnosti hlubšího dialogu mezi těmito tradicemi. Vůči kapitole věnované Bonatiho koncepci, kde Kořátko polemizuje s pojetím zkušenosti textu založené na *imaginativních obrazech* a doplňuje tuto koncepci o tělesné, hodnotové a pojmové obsahy, lze namítnout, proč byl jako oponent zvolen právě Bonati, jehož kniha z počátku osmdesátých let v této tradici nepředstavuje ani kanonické, ani v současnosti obzvláště vlivné pojetí. Současné fenomenologicky orientované směry, které v českém kontextu zprostředkoval v nedávné publikaci Jan Tlustý, kladou tělesnost a rozmanitost zkušeností aktivovaných četbou do svého centra. Neurokognitivními vědami inspirovaná fenomenologická perspektiva, která je rovněž silně orientována na čtenářský postoj, by mohla v dialogu s teorií Kořátkova typu doplnit princip „čtenářské intuice“, jehož možných limitů si je Kořátko vědom (s. 16), robustním souborem poznatků, které se v některých případech opírají o empirické výzkumy čtenářství.

Pochyby v tomto směru vyvolává rovněž opozice *radikálního* a *imunního (tradičního)* vyprávění, případně rozlišení vyprávění *radikálně a striktně konceptuálního*. Nejde o to, že by měl autor nutně převzít již existující terminologii (realismus -modernismus/avantgarda) pouze z důvodu, že daná opozice byla již v rámci estetiky a literární vědy pojednávána, ale spíše o to, že u natolik silně zavedených pojmů by bylo na místě se k dějinám jejich užívání alespoň kriticky vztáhnout a vysvětlit, v čem Kořátkem navrhovaná opozice poslouží lépe. Zde by mohlo být namítnuto, že kniha *O čem se vypráví* nepředstavuje literárněhistorické pojednání, ale reflexi určitých modalit fikční literatury, která „uzávorkovává“ tradované koncepty, aby uvolnila prostor filozofické reflexi. Kořátkova opozice je však zřetelně inspirovaná historicky situovanými narativy o literárním vývoji a opírá se například o opakovaně citovanou Beckettovu úvahu o Balzacovi jako naivním „konstruktéroví“ (s. 245). Kořátko přebírá Beckettův sebelegitimizační narativ relativně nekriticky: ačkoliv tuto opozici nechápe natolik hodnotícím způsobem jako Beckett a přiznává oběma pólům opozice *radikální - tradiční* hodnotu, navazuje na jeho chápání realismu jako reprezentanta „tradice“, nulového stupně vyprávění, vůči němuž další formy literatury prokazují vlastní inovativnost. Kritický dialog Kořátkovy koncepce s kritickou teorií (např. úvahami Theodora Adorna představenými v *Estetické teorii* nebo Bürgerově *Teorii avantgardy*) by podle mého názoru poukázal na řadu styčných bodů, ale rovněž otevřel dveře nuancovanějšímu historickému ukotvení Kořátkovy opozice.

Knihka představuje podnětný příspěvek k probíhajícíím debatám o fikci v rámci anglosaské filozofie jazyka, v souladu s vlastními metodologickými principy se však nelegitimizuje prostřednictvím vlastního systému pojmů, ale konfrontuje se se zkušeností čtenářství i fikcí samotnou. Jako taková představuje inspirativní četbu i pro čtenáře a čtenářky mimo toto relativně úzce vymezené pole: může posloužit jako inspirativní úkrok z tradovaných problémů a otázek literární vědy či jejich subdisciplín k živé reflexi vlastní čtenářské zkušenosti a myšlení. K naplnění tohoto cíle přispívá způsob výkladu, který nás zve k zapojení do procesu vlastního myšlení: představuje otázky jako otevřené problémy, klade sám sobě námitky, v některých momentech přiznává nejistotu. Výsledkem je, že jsme do diskutovaných problémů vtaženi téměř nutkavě (autorka této recenze nad otázkou, jestli emoce nad literárním dílem prožívá doopravdy, nebo jen v modu *jako by*, strávila mimoděk několik hodin při procházkách po městě, před usnutím či u mytí nádobí). Na závěr je třeba ocenit, že Koťátkova reflexe četby fikční literatury je sama velmi příjemným čtenářským zážitkem: Koťátkův styl je neotřelý a poutavý. Autor se nezdráhá se své úvahy ilustrovat například autorskou slokou epické básně nebo propojit diskuse probíhající na stránkách vědeckých časopisů s vlastními rozhovory s vnučkou o Kašpárkovi. Můžeme tak přitakat Koťátkově tezi, že i filozofický text může člověk zakoušet „jako silný (a občas zneklidňující) *estetický zážitek*“ (s. 262).

Petr Koťátko: *O čem se vypráví*. Praha: Filosofia, 2023, 429 s.

www.ipsl.cz